

Psykoanalysens vitenskapelige posisjon – Oslo II studien

Matrix, 2014; 4, 282-298

Erik Stänicke

Psykoanalysens vitenskapelige posisjon har blitt omfattende diskutert: Er det en hermeneutisk disiplin, en akademisk psykologisk disiplin eller en helt egen disiplin som ikke kan beskrives med andre kjente vitenskapelige perspektiver? Gradvis har psykoanalytikerens holdning til empirisk forskning endret seg til å bli mer åpen. Derimot har det innen psykoanalysen hele tiden vært en opptatthet av å begrepsfeste klinisk observasjon og tenkning i teoretisk modeller. Freud (1927) formulerte prinsippet om "Junktim": at det er en udelelig sammenheng mellom interessen for terapeutisk arbeid og forskning. Kasushistorien, verbatim materiale og kliniske observasjoner har alltid vært utgangspunkt for teoriutvikling i psykoanalysen. I dag har den Internasjonale Psykoanalytiske Foreningen et uttalt mål om å fremme både empirisk og teoretisk forskning. I artikkelen vil jeg drøfte kjennetegn ved teoretisk forskning og ulike former for slike studier. Grunnlagsproblemet med å studere slik at en får tilgang til psykoanalytiske relevante data blir også diskutert. Til slutt vil Oslo II studiens etterundersøkelse bli brukt som et eksempel på en teoriutvikling med utgangspunkt i empirisk materiale fra intervjuer med pasienter som har avsluttet sine behandlinger. Det gis eksempler på type begreper som kan utvikles ut i fra et slikt psykoanalytisk relevant empirisk materiale.

*Erik Stänicke, PhD., Psykoanalytiker i Den Norske Psykoanalytiske Forening.
Førsteamanuensis ved Psykologisk institutt, Universitetet i Oslo, Forskningsveien 3A, 0373 Oslo.
Mail: erik.stanicke@psykologi.uio.no*

Innledning

Helt fra begynnelsen av har det innen psykoanalysen vært en forståelse av at det er en vitenskapelig disiplin. Sigmund Freud var ettertrykkelig på at han hadde vitenskapelige ambisjoner: at personlighetspsykologien, utviklingspsykologien, patologiforståelsen og behandlingsmetoden var opparbeidet på en vitenskapelig og systematisk måte. Han var selvfølgelig inspirert av andre forskere og klinikere før og samtidig med han, som for eksempel: Jean-Martin Charcot, Pierre Janet, Josef Breuer og Wilhelm Fliess. Likevel var prosjektet hans preget av nybrottsarbeidet, så han skriver: "The true beginning of scientific activity consists, rather, in describing phenomena and then proceeding to group, classify and correlate them" (Freud 1915, s. 117). I fortsettelsen av dette sitatet utdyper han hvordan beskrivelse og kategorisering av fenomener aldri kan være uten påvirkning av allerede etablerte begreper, men at vi over tid kan nyansere beskrivelsene og kategoriseringene slik at vi over tid kan utvikle presisjon i vitenskapelig teori. I dette avsnittet reflekterer han også over betydningen av at begrepene våre ikke er for skarpt definert og operasjonalisert, da begrepene er ment som indikasjoner for fenomenene vi foreløpig bare har en anelse om betydningen av. Med andre ord, Freud reflekterer sågar moderne om sine vitenskapsteoretiske utfordringer: han har refleksjoner om egen bias som forsker; risikoen for at han forstår nye fenomener på bakgrunn av etablert forståelse. Poenget her er at det helt fra begynnelsen av, og frem til moderne psykoanalytiske fagmiljø, er en aspirasjon om vitenskapelighet.

Kontrovers er således ikke primært knyttet til spørsmålet om psykoanalysen som vitenskap, men i hvilken grad den er i stand til å oppfylle vitenskapelige idealer, og eventuelt hva slags vitenskap psykoanalysen kan betegnes som. I denne artikkelen vil jeg presentere og diskutere noen av de vitenskapelige debattene psykoanalysen har vært, og er, engasjert i. Til slutt vil jeg presentere en egen kvalitativ og teoretisk studie – Oslo II studien – på endringsprosesser hos pasienter som har gått i psykoanalyse.

Hva slags vitenskap er psykoanalysen?

Når en spør hva slags vitenskap psykoanalysen er, så må en først ha en klar forståelse av hva vitenskap er. Og spørsmålet om hva vitenskap er har mange svar, ettersom hvem en spør (for oversikt, se Lübke, 1991). Spørsmålet om hva slags vitenskap psykoanalysen er har også blitt grundig drøftet på grunn av

kritikk fra vitenskapsfilosofisk hold. For eksempel er vitenskapsfilosofen Karl Poppers (1974) kritikk av psykoanalyse som en pseudo-vitenskap velkjent. Adolf Grünbaums (2008, 1984) kritikk av Poppers kritikk, samt en lansering av sin egen vitenskapsteoretiske kritikk av psykoanalysen er like omtalt. Jeg vil nå fremstille et overordnet bilde av ulike vitenskapsteoretiske posisjoner som finnes innenfor ulike skoleretninger i psykoanalysen, men ikke gå nærmere inn i diskusjonen av de nevnte kritikkene av psykoanalysen.

Alle kan enes om at studiene innen fysikk, biologi og kjemi er vitenskapelige, dersom de oppfyller enkelte kriterier som kontroll over observasjon og eksperimentelle variabler, samt transparente analysemetoder. Dette blir ofte omtalt som den naturvitenskapelige tradisjonen. Innen filosofi har kjennetegnene ved disse vitenskapsgrenene blitt studert som empirisme, logisk positivisme og pragmatisme. Dette er retninger som har dominert engelskspråklig vitenskapsfilosofi med kjente bidragstere som Ernst Mach, Karl Popper og Thomas Kuhn.

I Tyskland ble en alternativ vitenskapsfilosofi utviklet, som rettet søkelyset mot humaniora med retninger som hermeneutikk, fenomenologi og eksistensialisme, med kjente bidragstere som Friedrich Schleiermacher, Wilhelm Dilthey, Franz Brentano, Edmund Husserl, Martin Heidegger og Hans Gadamer (se Vetlesen & Stänicke, 1999). I tillegg oppstod marxisme/materialisme og kritisk teori med teoretikere som Herbert Marcuse, Theodor Adorno, Max Horkheimer og Jürgen Habermas. I Frankrike vokste den strukturalistiske tradisjonen frem, som belyste og problematiserte vitenskapsteoretiske temaer innen humaniora og samfunnsvitenskapene. Kjente debattanter innen denne tradisjonen er Claude Levi-Strauss, Jacques Lacan, Michel Foucault og Jacques Derrida.

Innen psykoanalysen finner en representanter for alle disse tre overordnede vitenskapsfilosofiske tradisjonene. Heinz Hartmann som bidragstere innen egopsykologien er et eksempel på en psykoanalyse som aspirerer henimot naturvitenskapelige idealer. En forsker fra vår egen samtidig som kanskje kan sies å ha naturvitenskapelige idealer i sin psykoanalytiske forskning, er Peter Fonagy. Han har sammen med kollegaer arbeidet over flere tiår med å integrere psykoanalytisk teori med forskning på tilknytning, nevropsykologi og kognitiv prosesser til en overordnet teori om psykoterapi og endringsprosesser (se Fonagy et al, 2002). Den hermeneutiske vitenskapstradisjonen har mange talsmenn innen psykoanalysen, alt fra Roy Schafer (2003) til Helge Holgersen

med kollegaer her i Norge (Holgersen, Binder & Nielsen 1999). Innen den strukturalistiske vitenskapstradisjonen er allerede den mest kjente talspersonen nevnt; Jaques Lacan (2006).

Selv om vi kan inndelegge ulike vitenskapsposisjoner på denne måten, vil nok de fleste psykoanalytikere ikke lett plasseres innen én posisjon. Tvert i mot, vil de fleste psykoanalytikere inneha mellomposisjoner, slik vi for eksempel finner i argumentasjonen til Siri Gullestad (1993), eller i Arne Johan Vetlesen og undertegnede bok "Fra hermeneutikk til psykoanalyse", som nettopp omhandler grensene mellom/ for hermeneutikk i psykoanalyse (Vetlesen & Stänicke, 1999). Andre Green (2005) har tatt et ytterliggående ståsted i denne debatten og argumentert for at psykoanalyse *ikke* kan innpasses etablerte vitenskapsteoretiske skoleretninger, men at psykoanalysen utgjør en egen vitenskapsgren med helt særskilte kjennetegn. Han er derfor også kritisk til om empirisk forskning kan bidra til noe for psykoanalysen. I en debatt med Daniel Stern om spedbarnsforskningens betydning har Andre Green (2000, s. 26) avvist dens relevans for psykoanalysen. Green inntar en drastisk posisjon som ved å forstå psykoanalysen som en egen autonom fagdisiplin – som han som nevnt kaller "klinisk tenkning" – helt uavhengig av psykologi og medisin som akademiske disipliner. Selv om Greens posisjon velger her en ytterliggående posisjon, så reiser han det grunnleggende spørsmålet om hvordan forskning kan være av betydning ("significance") for psykoanalysen. Utgangspunktet til Green er at psykoanalytikeren etablerer forståelse, kunnskap og teorier på bakgrunn av den kliniske situasjon og kommunikasjon med pasienten. Et blikk utenfra på pasienten eller den terapeutiske prosess, eller kunnskap fra andre fagfelt, kan ikke i følge Green informere psykoanalysen, da den må etablere kunnskap i sitt eget virkeområde og med sitt eget fokus: som er henholdsvis den analytiske situasjon og det ubevisste. Som det fremkommer av denne korte oversikten over ulike vitenskapsteoretiske oppfatninger er det ikke likefremt å påstå at psykoanalysen er vitenskapelig eller ikke – det hele kommer an på hvilken vitenskap en tenker at psykoanalysen skal beskrives som. Jeg vil i det videre utdype dette videre.

"Junktim": et udelelig bånd mellom behandling og kur

Helt fra begynnelsen har det i psykoanalysen vært en klar oppfatning om at behandlingen er en form for utforskning – at samtaleterapien er en analyse. Den kliniske erfaringen er at dersom terapeut og pasient samarbeider om å

forstå pasientens problemer, så frigjør denne forståelsen slik at den blir en del av kuren. Freud (1927) skriver: "In psychoanalysis there has existed from the very first an inseparable bond between cure and research" (s. 256). Behandlingen søker kunnskap og kunnskapen kurerer. Freuds ord for "the inseparable bond" er på tysk "Junktum, som betyr en sammenheng mellom ting som trenger hverandre for å bestå – en kunne kanskje si at det er en symbiotisk relasjon mellom den psykoanalytiske behandlingen og kunnskap.

Så vi har en påstand om at det er en sammenheng, uløselig, mellom behandling og forskning. Men hva betyr dette i dag? Det er minst to spørsmål dette reiser: For det første, når en psykoanalytiker søker forståelse av en pasient i en behandling, kvalifiserer dette i seg selv til å være forskning? Dette omhandler overgangen fra det vi på engelsk kan kalle "searching for meaning" til "researching facts." For det andre, kan vi gjenkjenne psykoanalytikerens praksis som en form for forskning, slik vi forstår forskning i dag? Selv om Freud kunne beskrive sin praksis som en form for nybrottsforskning i hans samtid, er det ikke nødvendigvis slik at vi i dag vil tenke at praksisen kvalifiserer som forskning. Disse spørsmålene er desto vanskeligere å besvare entydig gitt den tidligere nevnte situasjonen at ulike psykoanalytiske skoleretninger har også helt ulike vitenskapelige identiteter; om den er naturvitenskapelig, hermeneutisk, strukturalistisk eller som en egen gren forskjellig fra andre fagdisipliner.

Helmut Thomä og Horst Kächele (1994, ss. 29-30) argumenterer for at en tro på at enhver psykoanalytiker som søker å forstå sin pasient bedriver forskning er i beste fall naiv. Det å samle inn data – for eksempel på lydopptak – og utsette data for systematisk analyse, der tolkninger kan testes, falsifiseres og bestyrkes i en situasjon med andre forskere, er helt nødvendig for at data skal oppnå en status av forskning. I likhet med all forskning vil selvfølgelig også psykoanalytisk forskning stå i fare for at forståelsen/tolkningen som oppnås er sirkulær; at vi finner den forståelsen som passer med forutinntatte antagelser. I verste fall blir det en forskning som er basert på selvoppfyllende profetier: vi tolker et klinisk materiale i tråd med de teoriene vi allerede er fortrolig med, og får bekreftelse på at det vi forventer holder stikk (Kächele, Schachter & Thomä, 2009). Ursula Dreher (2000) sier seg enig i perspektivene deres, men mener at de reduserer all forskning til empirisk kvantitative studier. Hun argumenterer for at det ene benet som psykoanalytisk forskning står på, som har utgangspunktet i sammenhengen mellom behandling og kur, er teoretisk forskning. Jeg vil i det følgende presentere kort eksempler på kjennetegn ved teoretisk forskning.

Teoretisk forskning

Hvis vi spør mer spesifikt hva som er utgangspunktet for psykoanalytisk forskning, er det mest nærliggende å si at det er kasusstudier. Forskning på enkelt kasus, eller studie på aggregering av enkelt kasus, er i dag anerkjent som forskning under benevnelsen; *kvalitativ forskning*. John McLeod (2010) nevner flere siktemål med kasusstudier som: 1) dokumentere og evaluere nye behandlingsmetoder, 2) formidling av psykoterapi, 3) identifisere problematiske områder innen klinisk praksis, 4) fortolkning av empiriske funn i empiriske utfallsstudier. Han nevner også at kasusstudier er en effektiv måte å utvikle og teste nye teorier, og har flere eksempler på dette slik det har blitt brukt innen psykoanalysen. Så vi kan kort slå fast at kasusstudier innen psykoanalysen har inngått i utviklingen av begreper, modeller og teorier om personlighet, patologi og terapi teknikk. Teoretisk forskning er således ikke nødvendigvis kjenetegnet av en filosofisk teknikk fra lenestolen, men tar som regel utgangspunkt i et klinisk materiale – en terapeuts erfaring med en eller flere pasienter. Data er klinisk materiale som fortolkes og abstraheres på en systematisk måte, slik at etablert teori kan nyanseres og differensieres, samt ny teori utvikles.

Teori kan utvikles på ulike nivåer. Robert Waelder (1962) beskriver ulike nivåer i psykoanalytisk tenkning: Et første *observasjonsnivå* består av data av alle de psykologiske uttrykk vi kan registrere i samtalen med pasienten. Dette kan være observasjoner om en person som ofte er unndratt andre mennesker, fordi pasienten kanskje forteller om og uttrykker seg på måter som er private eller ikke påtenkt før vedkommende er en i en terapeutisk situasjon. Men, viktigere her er at våre observasjoner kan også gjøres skarpere om vi har god teori som hjelper oss å høre eller se. Et eksempel er modellen om overføring, som kan hjelpe oss til å observere pasientens relatering til oss som terapeuter. Det neste nivået Waelder trekker frem er *klinisk tolkning*. Når vi tolker så sammenholder vi observasjoner sammen med antatte motiver, forsvar og ubevisste fantasier, som igjen er informert av teori. *Generaliseringer* beskriver Waelder som et nytt nivå av teori. Dette er teori som generaliserer fra den enkelte pasient til en gruppe, for eksempel alle menn, barn eller grupper av psykopatologi. Til slutt innehar psykoanalysen teori på et nivå av *metapsykologi*. Dette er mer abstrakt teori om for eksempel drifter og psykisk energi.

Innen teoretisk forskning har vi således studier som tar utgangspunkt i ulike nivåer av observasjon. For eksempel er Betty Josephs (1985) kjente artikkel om

overføring i den totale situasjonen et eksempel på teoriutvikling som hjelper oss til å gjøre mer presise observasjoner. Bjørn Killingmos (1989) artikkel om mangel- og konfliktpatologi er et sentralt bidrag i vår generelle forståelse av ulike former for psykopatologi. Det finnes også eksempler på teoriavklaringer innen alle nivåene slik vi finner i Jean Laplanche og Jean-Bertrand Pontalis (1973) oppslagsverk "The language of psychoanalysis." Jay Greenberg og Stephen Mitchells (1983) bok "Object relations in psychoanalytic theory" kan tjene som et eksempel på en historisk studie av utviklingen av psykoanalytiske teorier. Helt nylig har Werner Bohleber med kollegaer (2013) presentert en metode for å sammenlikne et begrep med ulik betydning innen ulike skoleretninger.

Oslo II studien: en teoriutviklende kvalitativ etterundersøkelse

Jeg vil i det følgende presentere Oslo II studien som var en "multiple-single case" etterundersøkelse av 7 tidligere analysander. Navnet viser til at studien er en forlengelse av Harald Schjelderups Oslo I studie (Schjelderup, 1955, 1956). Oslo II studien er en kvalitativ kasus studie som hadde som mål å utvikle teori. Dette er en naturalistisk studie der etterundersøkelses intervjuene ble gjennomført minst ett år etter avsluttet behandling. Formålet med studien var å undersøke hvordan tidligere analysander erfarte at endringer de hadde gjennomgått i en psykoanalyse kunne fortsette, skifte kurs eller stoppe opp etter endt behandling. Det var et mål å få tak i det som innen psykoterapiforskningsmiljøet har blitt kalt for *post-behandlingsprosesser*. Jeg vil nå kort presentere kunnskapsfeltet på etterundersøkelse og post-behandlingsprosesser innen psykoanalyse, og noen betraktninger om vitenskapsteoretiske antagelser, før jeg presenterer Oslo II studien ytterligere.

STOPP studien

I den svenske STOPP (*Stockholm Outcome of Psychoanalysis and Psychotherapy*) studien forelå det allerede interessante funn som påvirket valg av forskningsdesign, intervjumetode og analysemetode i Oslo II studien. I STOPP studien sammenliknet de pasienter som hadde gått i intensiv psykoterapi med pasienter som hadde gått i psykoanalyse (Sandell et al, 2000). På selv-rapporteringsmål som SCL-90 fant de ingen forskjeller mellom metodene før og etter endt behandling. Imidlertid viste oppfølging av pasientene etter endt behandling, at pasientene som hadde gått i psykoanalyse fortsatte en endringsprosess over lang tid, men dette skjedde ikke med psykoterapipasientene. På grunn av denne forskjellen mellom de to metodene gjennomførte de en kvalitativ etterun-

dersøkelse for konseptuelt å forstå endringsmekanismene i post-behandlingsfasen (Falkenström et al, 2007). Denne kvalitative etterundersøkelsen i STOPP studien var et utgangspunkt for Oslo II studien.

I STOPP studiene tok i de bruk en fenomenologisk intervjuetode for å studere endringsmekanismene (ibid). En fenomenologisk tilnærming til å analysere et intervjumateriale har en historie innen psykoanalytisk etterundersøkelse. Etterundersøkelser i Menninger studien (Wallerstein 2000) og Boston studien (Kantrowitz et al, 1990a, 1990b, 1990c) har begge en slik tilnærming. Fenomenologisk forskningsintervju er kjennetegnet ved at man spør informantene direkte om de spørsmål en ønsker svar på. Tilsvarende i analysefasen, så tolker en svarene på "face-value". Dette er en innarbeidet måte å intervju og analysere på innen kvalitativ forskning, og dermed etablert og velkjent for forskningstidsskrifter en ønsker å presentere sin forskning i. En slik fenomenologisk intervju- og analysemetode har klare fordeler med at den kan ivareta akademiske forskningskrav som *transparens i materiale* – informasjonen om informanten står direkte til spørsmålene som har blitt stilt – og *transparens i analysen* – de tolkninger som gjøres av materiale er som oftest i nær slektskap med informantens egenforståelse.

Begrensingene med en fenomenologisk intervjuetode er at den ikke får tilgang til psykoanalytisk relevante data, som omhandler informasjon om indre objektrelasjoner, grunnkonflikter og personlighetsorganisering: en har et begrenset metodisk ståsted for å evaluere informantens egen versjon av psykologisk endring – en må ta informanten på ordet. I STOPP studien er det en interessant diskusjon om utfordringen de har i å evaluere informantenes autenticitet i intervjusvarene (Falkenström et al, 2007). Som jeg vil komme tilbake til senere ønsket vi i Oslo II studien å kombinere et tolkningsperspektiv på både face-value nivå med et dybdepsykologisk blikk. Det å utelukkende holde et forskningsblikk på overflaten av informantens uttrykk berører en større vitenskapsteoretisk diskusjon innen psykoanalysen. Jeg vil ta en omvei om denne diskusjonen for å vise hvordan den informerte Oslo II studien.

Noen vitenskapsteoretiske antagelser

Som jeg drøftet tidligere har Green (2000) argumentert for at empirisk forskning ikke er relevant for psykoanalysen. Killingmo (1992) har utarbeidet et sett av betingelser som han argumenterer må være til stede for å etablere "psykoanalytiske data". Han mener det er seks nødvendige kriterier for at et forskningsdesign skal kunne gi et empirisk materiale som kan bidra til kunnskap som er rele-

vant for psykoanalysen. De seks kriteriene er: For det første, fenomenet som studeres må kunne forstås i lys av *motivasjonelle krefter*. For det andre, det må være mulig å bruke en forestilling om *ubevisst mening* i fortolkningen av fenomenet. For det tredje, fenomenet som studeres må kunne tolkes i lys av *konflikt- og mangelpatologi*. For det fjerde, konfliktpatologi må kunne tolkes i lys av *drifts-*begrepet. For det femte, fenomenet må kunne forstås i lys av en teori om *organisatoriske posisjoner i personligheten*. For det sjette, fenomenet må kunne referere til *selv-andre* perspektivet, og at *affekter* virker regulerende i relasjoner.

Ut i fra disse seks kriteriene setter Killingmo (ibid.) opp to betingelser ved en psykoanalytisk relevant forskningssituasjon: 1) Forskningen må gjøres i en situasjon der det er en interpersonlig relasjon mellom den observerende, forskeren, og det observerte objekt, informanten. Dette betyr at forskningssituasjonen må kunne legge til rette for at det oppstår en overføring mellom informanten og forskeren. 2) Videre må forskningssituasjonen være slik at forskeren har en mulighet til å respondere på det observerte objekt, informanten. Det vil si at forskeren er i en situasjon der han/hun kan fremlegge tolkninger til informanten om vedkommendes relatering og væremåte. På denne måten argumenterer Killingmo for at forskningsprosjekter som skal gi psykoanalytisk relevant kunnskap bør designes slik at begge parter, forsker og informant, har en frihet i uttrykk og oppfatning. Forskningssituasjonen bør være relativt åpen, ikke-dirigerende og ustrukturert. En annen måte å si det på er at forskningssituasjonen må tilrettelegges ut i fra *projeksjonshypotesen* (Rapport, 1952) – at situasjonen er såpass ustrukturert at private indre fantasier blir projisert på situasjon. Oppsummerende kan vi si at en slik studie vil kunne undersøke overføring og motoverføring, og konsekvensene av å tolke på dette. Ved å designe forskningssituasjonen slik kan vi få kunnskap om objektrelasjoner, grunnkonflikter og psykisk organisering i situasjoner utenfor psykoanalyserommet. I Oslo II studien var det et mål å studere post-behandlingsprosesser med et fokus på endringer som er psykoanalytisk relevante; som nettopp er endringer innen for eksempel personlighetsorganiseringen. Arnold Pfeffer er en forsker som tilrettela etterundersøkelsesintervjuer som er i tråd med betingelsene som Killingmo presiserer.

Arnold Pfeffers tilnærming til etterundersøkelse

Pfeffer (1959, 1961, 1963) foretok en etterundersøkelse på pasienter der analytikere hadde vurdert pasienten til å ha et positivt utfall. Han møtte pasientene i et psykoanalytisk intervju kjennetegnet av at han oppfordret informantene om å snakke så fritt som mulig om sine opplevelser uten at han spurte spesi-

fikke spørsmål ut i fra en intervjuguide. Han beskriver hvordan en slik åpen og ustrukturert intervjusituasjon ganske raskt reaktiverer informantene – for å bruke hans eget begrep – “overføringsnevrose”. Flere senere studier tok i bruk et slikt psykoanalytisk intervju i en etterundersøkelse, San Fransisco studien (Oremland et al., 1975, Norman et al., 1976), Chicago studien (Schlessinger & Robbins, 1983) og den tyske DPV studien (Leuzinger-Bohleber, 2002). I Oslo II studien tok vi også i bruk en slik intervjumetode (Stänicke, 2010, Stänicke, 2011, Stänicke & Killingmo, 2013, Stänicke et al., 2014) som jeg vil beskrive mer inngående nedenfor. Poenget nå er at Pfeffer etablerte en intervjumetode som oppfyller kriteriene og betingelsene som Killingmo argumenterer for at gir psykoanalytiske data. Det er også en intervjumetode som står i kontrast til den tidligere nevnte fenomenologisk intervjumetoden. Jeg vil komme tilbake til hvilke fordeler en slik intervjumetode gir, men også hvilke metodologiske begrensninger som hefter ved den.

Oslo II studien

Informantene i Oslo II studien hadde blitt utførlig intervjuet i oppstart, underveis og ved avslutning av deres psykoanalyse. De fylte også ut selvrapporterings-skjemaer om symptomopplevelse og relasjonelle vansker; henholdsvis SCL-90 og IIP. I tillegg ble det foretatt en Rorschach undersøkelse, samt et Adult Attachment Interview. Så da etterundersøkelsen skulle gjennomføres minst ett år etter avsluttet behandling var informantene informerte, fortrolige og motiverte for å gjennomføre ytterligere intervjuer. I forkant av etterundersøkelsesintervjuet fikk informantene et brev som informerte om at fokus for samtalen ville være på om deres opplevelse av endring har fortsatt, stoppet opp eller dreid i nye retninger. Det ble avtalt å foreta tre intervjuer; de to første med 14 dagers mellomrom, og det tredje intervjuet ett år senere. Begrunnelsen for dette var at vi ønsket å få en observasjon av eventuelle endringer i løpet av intervjuet – også slik de eventuelt kunne komme til uttrykk i relasjon til intervjuer.

Intervjuene ble gjennomført i tråd med Pfeffers “mini-analyse” format der undertegnede ga informantene i første intervju en kortfattet instruksjon om formålet med samtalen og fokus på opplevde endringer, men utover dette forsøkte å innta en analytisk lytteholdning. Lytteholdningen var aktivt bekreftende og speilende, men lite preget av styrende spørsmål så lenge informanten selv fortalte om sine opplevelser. Det generelle inntrykket var også at informantene raskt inntok en “fritt assosierende” holdning der de holdt seg til å snakke om problemer før analysen, arbeidet i analysen og opplevelser av ti-

den etter avslutning av behandlingen. Det var utarbeidet en intervjuguide i forkant, som bevisstgjorde intervjuer områder av interesse for samtalen, men så lenge informanten selv snakket så ble ikke samtalen forsøkt styrt mot bestemte temaer. Dersom intervjuer ble sittende igjen med ubesvarte spørsmål, ble disse spart til slutten av samtalen. En interessant styrke ved denne måten å intervju på var at kvaliteten i informantenes uttalelse om endring til en viss grad kunne evalueres fortløpende. For eksempel hadde alle informantene historier om hvordan de hadde slitt med en rekke relasjonelle vansker – som redsel for nærhet, vansker med grensesetting, konfliktskyhet, selvheldelse, innskrenket kreativitet osv. – og hvordan de hadde arbeidet med disse utfordringene og endret seg både i analysen og i etterkant.

Spørsmålet er hvilken status slike historier om terapeutisk endring har? Vi hadde ikke perspektiver fra pårørende om de samme historiene. Selvrapporeringsskjemaene, Rorschach og AAI kunne delvis kaste lys på endringene til informantene, men ofte ikke tilstrekkelig dekkende. Typisk var at informantene fortalte om endringer som ikke fremkom i de andre instrumentene. Jeg nevnte tidligere diskusjonen som forskerne i STOPP studien hadde med å kvalifisere informantenes påstand om endring i et fenomenologisk intervju (Falkenström et al, 2007). I et psykoanalytisk intervju kunne vi evaluere autentisiteten i informantenes påstander om endringer underveis ved innta en "triangulering" av to perspektiver. For å si dette oppsummerende, så la intervjuene til rette for at informantene kunne snakke spontant om sine opplevelser av sin psykoanalyse og hvordan denne virket på dem i etterkant. Vi kan si at de fremla en selvrapport om analytisk endring. Da intervjuet la til rette også for at overføringen mellom informant og intervjuer kunne komme til syne, så kunne intervjuer i samråd med sin forskergruppe drøfte og opparbeide en forståelse av overføringen mellom intervjuene. Den forståelsen intervjuer fikk av overføringen ble forsøkt kommunisert tilbake til informant for å sjekke om denne forståelsen var relevant, i behov av nyansering eller feilaktig. Erfaringen var at informantene – som alle selvfølgelig var fortrolig med slike perspektiver fra deres personlige psykoanalyser – var i stand, til og med ønsket, denne type relasjonell kommunikasjon. Slike "overføringstolkninger" ledet nesten utelukkende til utdypninger av deres endringsopplevelser. Fra et forskningsstøttet bidro det også til at vi som forskergruppe fikk kvalifisert og evaluert relevansen og autentisiteten i informantenes utsagt om endring og vår forståelse av dem. I en forenkling kunne en si at desto mer informantenes versjon om endring var koherent med det som utfoldet seg i det relasjonelle

samspeilet med intervjuer, og de var i stand til å snakke om dette samspeilet, jo mer “troverdig” og “overbevisende” fremstår informantens selvrappport om endring. I tillegg har studiens konklusjoner blitt “testet” opp i mot informantens egenforståelse – de har fått anledning til å protestere, nyansere og utdype forskningsfunn (Stänicke et al 2014).

Objekttillit: et eksempel på teoretisk forskning

Oslo II studien har medført både metode og teoriutvikling (Gullestad 2003; Stänicke 2011; Stänicke & Killingmo, 2013; Stänicke, Strømme, Killingmo & Gullestad, 2014). Jeg vil her kort presentere hvordan studien bidro til å utvikle et nytt begrep om “objekttillit” ut i fra en kasusstudie av en av informantene – kalt *E* (for utførlig beskrivelse se Stänicke & Killingmo, 2013). Det som var teoretisk interessant med *E* var at han ikke fremviste klare tegn på analytisk endring etter de kriterier som vi hadde blitt enige om i forskningsgruppen at skulle fremvises i Rorschach. Ledet av professor emeritus Bjørn Killingmo hadde vi en analysegruppe på Rorschach protokollene. På bakgrunn av Rorschach protokollen som var tatt opp ved oppstart av behandlingen ble analysegruppen, via drøftelser som søkte konsensus om kriterier, enige om forventet endring i en post-protokoll av Rorschach for å si at det har forekommet klar endring i personlighetsstruktur. *E* viste ikke klare tegn på en analytisk endring i personlighetsorganiseringen. Likevel var *E* svært engasjert i etterundersøkel-sesintervjuene, der han la sterk vekt på betydningen av behandlingen.

Det var flere aspekter ved *E* sin rapport om å være endret i intervjuet som gjorde oss nysgjerrige. Det lot seg ikke gjøre å forkaste hans egen opplevelse av endring på bakgrunn av en forhåndsbestemt kriteriebedømming av endring i Rorschach – selv om den sistnevnte metoden var systematisk gjennomført med konsensusbaserte kriterier og prospektiv bedømmelse av kriterier. *E*'s rapport om endring hadde, slik vi vurderte det, flere kjennetegn på en troverdig rapport om endring. Det var både et verbalt og to formale aspekter ved hans endringsrapport vi la merke til. *For det første*, var *E*'s verbale rapport om endring innen det som er eksistensielt betydningsfullt. Han sa “Jeg ville ikke levd i dag, hadde det ikke vært for psykoanalysen.” Han utfylte meningen i dette utsagnet i samtalen, men det var også den plassen han tilla behandlingen for hans videre eksistens som fremstod som klar. *For det andre*, *E* viste ingen tegn til å ha en agenda for å fremholde at psykoanalyse hadde hjulpet han. Han virket ikke opptatt av å overbevise noen. Han snakket likefremt om sin egen opplevelse. *For det tredje*, som det forrige også er et formalt aspekt; han snakket

ikke om endringen som en kur. Det betyr at han ikke snakket om endringen ut i fra et perspektiv om ulike teorier om endring. Noen av informantene kunne for eksempel snakke om at psykoanalyse hadde hjulpet dem på bestemte måter som andre terapimetoder de hadde erfaring med ikke kunne endre hos dem. Hos *E* var det ikke slik. Han syntes mer å snakke om betydningen av psykoanalyse ut i fra en livsorientering om at livet ikke lenger var det samme – at det var et før og etter analysen: at han ikke ville ha levd uten den. Dette vurderte vi som uttrykk for at han ikke kodet sin endring i psykoanalyse ut i fra på forhånd kjente kategorier som vi har i kulturen; som at terapi endrer via innsikt, er et arbeide med følelser eller sortering av tanker.

Spørsmålet vi stilte oss var hvordan vi konseptuelt kunne forstå *E* sin egenopplevelse av å ha endret seg på en betydningsfull måte. Han oppfylte ikke våre kriterier for endring, men overbeviste oss i intervjuet med at noe har skjedd som vi ikke kunne fange inn i den allerede etablerte teorien om endring som vi kjente til. Overføringen i intervjuet ble vurdert til å være preget av det som Arnold Modell (1990) har beskrevet som en rommende overføring. Dette er kjennetegnet av pasienten ikke primært projiserer forventninger, følelser eller tanker på terapeuten som person, men at pasienten relaterer seg primært til terapeuten som en rommende funksjon – som en som tar i mot vedkommende og tenker om han. I intervjuet viste dette seg i at *E* syntes å være helt avslappet og brukte lang tid. Han snakket om at han gjerne skulle ha mer kontakt med intervjuer og at det hele minnet han om relasjonen til sin analytiker. Han utdypet at han opplevde at analytiker – slik han også relaterte seg til intervjuer – hadde mottatt alt han følte og snakket om, som kunne være dramatiske fantasier og skremmende drømmer. I motoverføringen kunne intervjuer kjenne seg privilegert over å få en såpass åpen informant, men også en gryende følelse av å bli tatt for gitt. Følelsen av å bli tatt for gitt var ikke preget negativt, men som at intervjuer var en funksjon og ikke primært en person: at intervjuer fikk en opplevelse av å skulle lytte, tenke og vise interesse, men ikke blande inn egne perspektiver og meninger. Da intervjuer forsøkte å sette ord på relasjonen, slik som beskrevet ovenfor i intervjumetoden, så bekreftet *E* at han opplevde, at han savnet personer som han kunne snakke helt sånn åpent med, noe han ikke hadde kunne gjøre tidligere i livet sitt før analysen.

En endring i evnen til å kunne åpne seg for en annen, å kunne hengi seg, var noe av det *E* formidlet i intervjuene. Hvordan skal en slik endring forstås? Endringen *E* formidler har berøringspunkter med etablerte begreper. Wilfred

Bions (1962) begrep om “container/contained” kan virke beslektet: at *E* har en opplevelse av å kunne bli rommet. Heinz Kohut (1977) beskriver hvordan pasienten kan endre seg i evnen til å velge responderende selvobjekter. Og Donald Winnicotts (1958) beskrivelser av forutsetningene for utvikling av en evne til å være alene kaster også lys over tillit. Jeg nevnte tidligere begrepet til Modell (1990) om en rommende overføring som relevant. Likevel mener jeg at begrepet om objektstillit tilfører kunnskapsfeltet noe nytt, da ingen av bidragene til Bion, Kohut, Winnicott eller Modell er om analytisk endring. I litteraturen om analytisk endring har det siden James Stracheys (1934) viktige bidrag vært et fokus på betydningen av å internalisere et godt objekt. Strachey formulerte dette som at pasienten internaliserer analytiker som et hjelpende overjeg. Han beskriver hvordan en slik internalisering er noe som foregår i små steg over tid (Strachey, 1937). Det er et spørsmål om *E* illustrerer en slik gradvis og differensiert internalisering av et hjelpende objekt. Etter vår tolkning formidlet *E* mer at han ikke primært var opptatt av sin analytikers personlighet. Tvert imot virket han opptatt av funksjonen til analytiker og intervjuer; at de kunne lytte, ta i mot og være tilstede for han. Vi argumenterer at dette er et eksempel på en nyanseforskjell i endring av gode indre objekter hos pasienter; en forskjell mellom å utvikle et “hjelpende overjeg”, for å bruke Stracheys begrep, og å utvikle en objektstillit. Slike nyanser i endringer kan være avgjørende for å begrepsfeste om vi skal kunne evaluere, både klinisk og i utfallsforskning, ulike former for endring hos våre pasienter.

Avslutning

Etter en oversikt over diskusjoner om psykoanalysens vitenskapelige status, eksempler på empirisk- og teoretisk forskning, redegjorde jeg for Oslo II studien som et eksempel på teoretisk forskning. Dette var en studie som tok utgangspunkt i kasusmateriale fra dybdepsykologiske intervjuer i en etterundersøkelse. Intervjumetoden som ble videreutviklet etter Arnold Pfeffers tradisjonen ble presentert. Et av funnene – begrepet om objektstillit – ble også mer inngående drøftet. Det er viktig å understreke at denne form for teoretisk forskning ikke innehar en vitenskapelig rigorøsitet som bidrar til at funnene kan generaliseres eller påfestes en avklart validitet. Det gjenstår med videre forskning å avklare begrepenes reliabilitet og validitet. Likevel vil jeg mene at slik forskning er viktig da vi må forsøke å utvikle så differensierte begreper, modeller og teorier om endring som mulig for at vi senere skal kunne dokumentere typen endring som vi klinisk erfarer at forekommer i psykoanalyse.

Har vi ikke begrepene, men bare våre kliniske inntrykk og fornemmelser om endring, så kan vi heller ikke dokumentere dem i forskning. Oslo II studien kan således forstås som en "førstelinje" forskning som bereder grunnen for senere mulig videre empirisk kvantitativ forskning. Det er således en liten studie som tar tak i enkelte aspekter av de utfordringene vi forskningsmessig står ovenfor når det kommer til psykoanalysen.

Referanser

- Bion, W. R. (1962). *Learning from experience*. London: Heinemann.
- Bohleber, W., Fonagy, P., Jiménez, J. P., Scarfone, D., Varvin, S. & Zysman, S. (2013). Towards a better use of psychoanalytic concepts: A model illustrated using the concept of enactment. *International Journal of Psychoanalysis*, 94(3): 501-30.
- Dreher, A. U. (2000). *Foundations for conceptual research in psychoanalysis*. London: Karnac.
- Falkenström, E., Grant, J., Broberg, J., & Sandell, R. (2007). Self-analysis and post-termination improvement after psychoanalysis and long-term psychotherapy. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 55, 629-674.
- Fonagy, P., Gergerly, G., Jurist, E. L. & Target, M. (2002). *Affect Regulation, Mentalization and the Development of the Self*. New York: Other Press.
- Freud, S. (1915). Instincts and their vicissitudes. *Standard Edition*, volume 14. London: The Hogarth Press.
- Freud, S. (1927). Postscript to The question of lay analysis. *Standard Edition*, volume 20. London: The Hogarth Press.
- Green, A. (2000). Science and science fiction in infant research. In *Clinical and observational psychoanalytic research : Roots of a controversy*, ed. Sandler, J., Sandler, A.-M., & Davies, R. London: Karnac Books.
- Green, A. (2005). *Psychoanalysis: A paradigm for clinical thinking*. London: Free Association Press.
- Greenberg, J.R. & Mitchell, S.A. (1983). *Object relations in psychoanalytic theory*. Cambridge: Harvard University Press.
- Grünbaum, A. (1984). *The foundations of psychoanalysis: A philosophical critique*. Berkeley: University of California Press.
- Grünbaum, A. (2008). Popper's fundamental misdiagnosis of the scientific defects of Freudian psychoanalysis and of their bearing on the theory of demarcation. *Psychoanalytic Psychology*, Vol 25(4): 574-589.
- Gullestad, S. E. (1993). Psykoanalysen – en hermeneutisk disiplin? I P. Anthi og S. Varvin (red.) *Psykoanalysen i Norge*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Gullestad, S. E. (2003). The adult attachment interview and psychoanalytic outcome studies. *International Journal of Psychoanalysis*, 84 (3): 651-668.
- Holgersen, H., Binder, P.-E., & Høstmark, G. N. (1999). Hinsides tilpasningsprinsippet: Refleksjoner over den psykoanalytiske psykologiens hermeneutikk. *Tidsskrift for Norsk Psykologforening*, 36(7), 636-646.
- Joseph, B. (1985). Transference. The total situation, *International Journal of Psychoanalysis* 66: 447-454.
- Kantrowitz JL, Katz AL, Paolitto F (1990a). Follow-up of psychoanalysis five to ten years after termination: I. Stability of change. *J Am Psychoanal Assoc*, 38: 471-96.

- Kantrowitz JL, Katz AL, Paolitto F (1990b). Follow-up of psychoanalysis five to ten years after termination: II. Development of the self-analytic function. *J Am Psychoanal Assoc*, 38:637-54.
- Kantrowitz JL, Katz AL, Paolitto F (1990c). Follow-up of psychoanalysis five to ten years after termination: III. The relation between the resolution of the transference and the patient-analyst match. *J Am Psychoanal Assoc*, 38:655-78.
- Killingmo, B. (1989). Conflict and deficit: implications for technique. *International Journal of Psychoanalysis*, 70, 65-79.
- Killingmo, B. (1992). Issues in psychoanalytic research. *Scandinavian review of psychoanalysis*, 15, 37-57.
- Kohut, H. (1977). *The restoration of the self*. New York: International Universities Press.
- Kächele, H., Schachter, J. & Thomä, H. (2009). *From psychoanalytic narrative to empirical single case research*. New York: Routledge.
- Lacan, J. (2006). *Ecrits*. (B. Fink, Transl.) New York: Norton.
- Laplanche, J. & Pontalis, J.-B. (1973). *The language of psychoanalysis*. London: The Hogarth Press.
- Leuzinger-Bohleber, M. (2002). A follow-up study—Critical inspiration for our clinical practice? In M. Leuzinger-Bohleber & M. Target (Eds.), *Outcomes of psychoanalytic treatment: Perspectives for therapists and researchers* (pp. 143-173). London: Whurr Publishers.
- Lübke, P. (red.) (1991). *Politikens filosofleksikon*. Copenhagen: Politikens Forlag.
- McLeod, J. (2010). *Case study research: in counselling and psychotherapy*. London: Sage Publications.
- Modell, A. H. (1990). *Other times, other realities: Toward a theory of psychoanalytic treatment*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Norman, H. F., Blacker, K. H., Oremland, J. D., & Barrett, W. G. (1976). The fate of the transference neurosis after termination of a satisfactory analysis. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 24, 417-498.
- Oremland, J. D., Blacker, K. H., & Norman, H. F. (1975). Incompleteness in "successful" psychoanalysis: A follow-up study. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 23, 819-844.
- Pfeffer, A. Z. (1959). A procedure for evaluating the results of psychoanalysis – A preliminary report. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 7, 418-444.
- Pfeffer, A. Z. (1961). Follow-up study of a satisfactory analysis. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 9, 698-718.
- Pfeffer, A. Z. (1963). The meaning of the analyst after analysis—A contribution to the theory of therapeutic results. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 11, 229-244.
- Popper, K. R. (1974). Autobiography. In P. A. Schilpp (ed.) *The philosophy of Karl Popper*. La Salle, Ill: Open Court.
- Rapport, D. (1952). Projective techniques and the theory of thinking. *Journal of Projective Technique*, 16, 269-275.
- Sandell, R., Blomberg, J., Lazar, A., Carlsson, J., Brogerg, J., Schubert, J. (2000). Varieties of long-term outcome among patients in psychoanalysis and long-term psychotherapy. *International Journal of Psychoanalysis*, 81:921-942.
- Schafer, R. (2003). *Insight and interpretation: The essential tools of psychoanalysis*. London: Karnac Books.
- Schjelderup, H. (1955). Lasting effects of psychoanalytic treatment. *Psychiatry*, 18, 109-133.

- Schjelderup, H. (1956). Personality-changing processes of psychoanalytic treatment. *Acta Psychologica*, *XII*, 47-64.
- Schlessinger, N., & Robbins, F. (1983). *A developmental view of the psychoanalytic process: Follow-up studies and their consequences*. Madison, WI: International Universities Press.
- Strachey, J. (1934). The nature of the therapeutic action of psychoanalysis. *International Journal of Psychoanalysis*, *15*, 127-159.
- Strachey, J. (1937). Symposium on the theory of the therapeutic results of psychoanalysis. *International Journal of Psychoanalysis*, *18*, 139-145.
- Stänicke, E. (2010). Analytic change after analysis: A conceptual case-based follow-up study (Doctoral dissertation). Department of psychology, Faculty of social sciences, University of Oslo.
- Stänicke E (2011). Different ways of moving ahead after analysis: Changes in experiential dimensions. *Psychoanalytic Psychology*, *28*: 229-246.
- Stänicke E, Killingmo B (2013). Object trust: A specific kind of analytic change. *Psychoanalytic Psychology*, *30*: 423-437.
- Stänicke, E., Strømme, H., Killingmo, B. & Gullestad, S. E. (2014). Analytic change: Assessing ways of being in a psychoanalytic follow-up interview. *International Journal of Psychoanalysis*, E-publication ahead of print.
- Thomä, H. & Kächele, H. (1994). *Psychoanalytic practice. Volume 2: Clinical studies*. London: Jason Aronson.
- Vetlesen, A. J. & Stänicke, E. (1999). *Fra hermeneutikk til psykoanalyse. Muligheter og grenser i filosofiens møte med psykoanalysen*. Oslo: Ad Notam Gyldendal
- Waelder, R. (1962). Psychoanalysis, scientific method and philosophy. *Journal of American Psychoanalytic Association*, *10*: 617-637
- Wallerstein, R. S. (2000). 42 lives in treatment—A study of psychoanalysis and psychotherapy: The report of the Psychotherapy Research Project of the Menninger Foundation, 1954-1982. New York: Other Press.
- Winnicott, D. (1958). The capacity to be alone. *International Journal of Psychoanalysis*, *39*: 416-420.

Abstract

The scientific position of psychoanalysis has been extensively discussed: Is it a hermeneutic discipline, part of academic psychology, or a separate discipline in its own right that cannot be described by other well-known scientific perspectives? Gradually, the attitude of psychoanalysts towards empirical research has changed in the direction of being more open. Seen from another perspective, psychoanalysis has always aimed at developing theory on the base of clinical observation. Freud (1927) formulated the principle of "Junktin," i.e., that there is an inseparable bond between the interest in therapeutic work and research. In this article I discuss theoretical research and various forms of such studies. The basic issues of establishing psychoanalytic relevant data are also discussed. Finally, the Oslo II followup study is used as an example of a conceptual research based on empirical data from interviews with patients who have completed their treatments.

Keywords: object trust, philosophy of science, post-treatment processes, psychoanalysis, psychoanalytic research interview